

VAN-E HELYE AZ UNITÁRIUSOKNAK AZ ALAKULÓ MAGYAR PROTESTÁNS TUDOMÁNYOS IRODALMI TÁRSASÁGBAN?

E kérdés felett egy egész kis irodalom kezd fejlődni a protestáns lapokban. Részünkről egyelőre legalább tartózkodni fogunk érdemileg hozzászólani. Mert mi egyáltalában fel nem vetettük e kérdést, s hogy felmerülhessen se gondoltuk. Mi abban a meggyőződésben, hogy a tudománynak nincs hitvallása, örömmel fogadtuk a felhívást, mely a szóban levő irodalmi társaság megalakítására bocsátatott ki. Melegen ajánlottuk azt egyházköreinknek, lelkészeinknek s általában egyházunk tagjainak. (L. Ker. Magv. 1887. évi máj.—jun. füz. 215 l.) Most is mellette vagyunk, mert egy tudományos irodalmat, gyenge erőnk és tehetségünk szerint, támogatni erkölcsi kötelességünknek ismerjük. S jól esik tapasztalnunk, hogy ha vannak is, a kik minket abból kizárandóknak tartanak, vannak mások, a kik a tudományt velünk együtt nem tekintik egyik vagy másik confessióval azonosnak. E közlemény célja a protestáns lapokban megjelent különböző nyilatkozatokat egymás mellé állítva megismertetni. Önmagunk iránti kötelességünk azokat számba venni.

Az unitáriusoknak az alakuló irodalmi társaságból leendő kizárása iránt az első felszólalás Debreczenből származott. Csiky Lajos debreczeni ev. ref. tanár uré az érdem, hogy e kérdést napirendre hozta. Megelőzőleg is lehetett itt-ott egyes hangokat hallani az unitáriusokkal való szövetkezés ellen. De ezek csak olyanok voltak, mint a midőn valaki egy nagy tömegben, hogy zavart csináljon, úgy titokban elkiáltja magát, az emberek egy része azonban e kiabálást számba se veszi, más része meg jóízűen nevet rajta. Csiky L. ur adott e kérdésnek komolyabb jelentőséget lapjában, a „Debreczeni Prot. Lap“ ez évi 3. számában megjelent „Néhány őszinte szó a Magyar Prot. Tudományos Irodalmi Társaság ügyében“ című cikkével. Csiky ur, úgy látszik, éppen a tömegből itt ott fölhangzott eme felkiáltások után indult el; mert a mint maga mondja cikkében, az ország különböző részeiben megfordulván és a társaság ügye iránti hangulatot tanulmányozván,

több helyt hallotta, hogy „azok közül sokan, kik csak az egyháztörténelmi szak ápolását óhajtják a társaságtól, azért teszik ezt, mert az unitáriusok is tagjai lehetnek annak“, valamint „azok, kik nem akarnak bele lépni, azért teszik azt, mert az unitáriusok is tagjai lehetnek annak.“

E jelenségek felett aztán elmélkedve, cikkében ezeket írja:

„Szerintünk csak hadd maradjon benn az a néhány unitárius a Társaságban, de az épen ne akadályozzon bennünket, óriási nagy, tisztán protestáns többséget abban, hogy a Társaság elé céltudatos, biztos irányban haladó elveket tüzzünk ki.

Nézzük a dolgot a józan gyakorlat szempontjából.

Abban a megalakulandó Társaságban 3 millió protestáns mellett 53 ezer unitárius lesz képviselve.

Pusztá vallásos türelem volna-e az, mely azt mondaná, hogy a csaknem hatvanszorta kisebb minoritás kedvéért nem szabad minekünk kiadni egy tisztán református, vagy lutheránus dogmatikát, vagy talán kissé a saját felekezet egyházi tanai iránti közönyösség is bele játszik a dologba?

Lehet-é azt józan megfontolással követelni, hogy mi, óriásilag nagy többség, pusztá generositásból támogassunk, például hittani, exegetikai műveik kiadása által is, egy olyan kisebbséget, mely teljes negatióját hirdeti mindannak, a mit mi vallunk?

A kérdés őszinte, nyílt. Feleletet vár.

A mi nézetünk szerint annak a Társaságnak határozotlan, föltétlenül evangyéliomi positiv protestáns alapon nyugvónak kell lenni, különben homoktalajra épül — s aligha rosszul jövendölünk, csakhamar összeroskad.

Az unitáriusok irodalmi működését mi csak a történelmi szakra véljük szoritandónak. Ott elférünk egymás mellett. Ha dogmatikai, exegetikai stb. műveket akarnak kiadni, ott van e célra számokra saját egyetlen, a „Dávid F. Egylet“.

Csiky ur e szerint nem akarja teljesen kizárni az unitáriusokat a Társaságból, csak irodalmi működésüket kívánja megszorítani. Más szóval alkalmazásba kívánja venni azt az eljárást, mely a kissé triviális, de találó közmondás szerint abban áll, hogy a kecske is megéljen, s a káposzta is megmaradjon.

Alig jelent meg a Csiky ur cikke, az erd. egyházkerület hivatalos közlönye, a „Protestáns Közlöny“ ez évi 4-dik számának „Különfélék“ rovatában a Csiky ur álláspontját teljesen a magáévá tette s így ennek jelzésével be is érhetnök. De az a hang

és modor, melylyel a lap a felmerült kérdéshez hozzá szól, megérdemli, hogy abból legalább egy pár tételt idézzünk. „Ha azt akarják, — ugymond a Prot. Közlöny — hogy komolyan tudományos számba vehető irodalmi Társaságot alapítsanak, akkor nem jöhetnek tekintetbe az apró-cseprő, fészkelődő felekezetek, melyek csak a zavarosban halásznak.“ A ritkított betűkkel is a Prot. Közlöny kívánja felhívni olvasói figyelmét. „A protestáns“ kifejezés, — mondja tovább — elismerjük, elég széles fogalom, hogy egymás mellett megélhessünk békességben; de az evangélium szerint reformált magyarországi keresztény egyház nem konferálhat oly dogmák, exegesisek kiadására, melyeket elutasít ez idők szerint Debreczen, Sárospatak, Pápa, N.-Enyed és a budapesti kálvintéri ref. seminarium“. Mintha csak a Lonkay lovag „Magyar Állam“-át olvasnók az ő Regnum Marianum-jával és Rómájával más kiadásban.

A Csiky ur által felvetett kérdéshez a „Sárospataki Lapok“ 6. számában egyszerre ketten szólottak hozzá: Spectator (álnév) és Zoványi Jenő. Mindkét czikk sokkal fontosabb és tanulságosabb, minthogy azok közül legalább egyiket egész terjedelmében ne közlőnk.

Spectator megtartva a Csiky ur cikkének címét: „Néhány őszinte szó a Magyar Prot. Tudományos Irodalmi Társaság ügyében“; az idézett lap vezércikkében így ír:

„Fenti cím alatt jelent meg Csiky Lajos urtól a „Debreczeni Prot. Lap“ 3-ik számában egy czikk. Ha cikkíró föl nem szólítana is a hozzászólásra, a tárgy fontossága kényszerítene erre, s ha nem ajánlaná is a gúny kerülését, a komoly, őszintén vallott nézetek tisztelőben tartása tiltja annak használatát. Itt pedig ez esetben egy komolyan átgondolt s világosan kimondott meggyőződésről van szó. Mi más nézetben vagyunk ugyan, mint Csiky ur, de ez nem akadályoz abban, hogy az ő cikkét a tárgy által igényelt objektivitással vizsgáljuk meg s tegyük meg rá megjegyzéseinket; viszont kérjük őt is, sziveskedjék az itt mondottakat figyelembe venni s rájuk esetleg reflektálni.

A czikk tárgyalja az unitáriusokhoz való viszonyunkat a megalapítandó „Irod. Társaságban“, s cikkíró a következő eredményre jut: „A mi nézetünk szerint, annak a társaságnak határozottan föltétlenül evangéliomi pozitív protestáns alapokon nyugvónak kell lennie, különben homoktalpra épül, s aligha rosszul jövendőlünk, csakhamar összeroskad. Az unitáriusok irodalmi működését mi csak a történelmi szakra véljük szorítandónak. Ott elfé-

rünk egymás mellett. Ha dogmaticai, exegetikai, stb. műveket akarnak kiadni, ott van e célra számokra saját egyletök, a „Dávid F. Egylet.“ Indokolva van pedig e fölfogás azzal, hogy lehet-e józan meggondolással követelni, hogy mi (t. i. lutheránusok és reformátusok) óriásilag nagy többség, pusztá generositásból támogassunk pl. hittani, exegetikai műveik kiadása által is egy olyan kisebbséget, mely teljes negatioját hirdeti mindannak, a mit mi vallunk?“

Elsőbben is egy lényegtelen megjegyzés. Hogy lutheránusok és reformátusok számra nézve úgy állnak az unitáriusokhoz, mint 60 az 1-hez, ez statisztikai tény. Helytelen azonban e viszonyt az irodalmi társaságra is kiterjeszteni, mert itt megeshetik, hogy az unitáriusok száma úgy fog állni a másik két felekezet számához, mint 1 az 5-höz, vagy 10-hez, vagy 20-hoz. A számarány pusztán a jelentkezőktől függ, s ha azt akarjuk, hogy az országos statisztika által feltüntetett számarány az irodalmi társaságra is érvényes legyen, jó lesz tagokat toborzani minél többet, mert, ha unitárius részről 10 tagja lesz a társulatnak, a mi részünkről 600-nak kellene ott szerepelni. De — mint mondók — ez csak mellékes; mi is hisszük, hogy lutheránusok és reformátusok tulnyomó számban lesznek ott képviselve, s valószínűleg Csiky ur sem akart ennél egyebet statisztikájával elérni. Fő az, hogy ő „az unitáriusok működését csak a történelmi szakra véli szoritandónak“ — de miért?

Teljességgel nem vagyok képes átlátni, mint hirdetnék az unitáriusok az exegesis terén teljes negatioját annak, a mit mi vallunk. Ha az exegesis a tudomány szempontjából van művelve, akkor az exegeta előtt — ha igazi exegeta — a hermeneutika szabályai állanak, nem pedig konfesszionális határozmányok. Az az unitárius, a ki a szentírást a maga hitvallása kedveért racionalizálni akarja, ép oly rossz exegeta, mint az a református, ki a konfesszió-adta exegesishez ragaszkodik, mert mind a kettő abba a veszélybe jut, hogy a szöveget csürni-csavarnia kell. Ha ezt a hibát kikerüli, nem látom át, miért hirdetné az unitárius teljes negatioját annak, a mit mi vallunk. Konfesszionális exegesisből nem kérek, a tudományos exegesisnél pedig a felekezeti álláspontnak nem szabad érvényre jutnia. Mi azt akarjuk tudni, mi van a bibliában, nem pedig azt: ez vagy amaz a felekezet mit magyarázott belé.

Mily kevésbé jön a felekezeti álláspont különbözősége — nem katolikusokról szólva — egyházjognál, homiletikánál stb. érvényre, azt, úgy hiszem, Csiky Lajos urnak fölösleges mondanom. A mint nincs katolikus meg protestáns, ép oly kevésbé van katolikus (s még kevésbbé református vagy unitárius) ékesszólás. A szépnek s ékesszólásnak

szabályai nem felekezetiék. A bel- és külmiszió s a practica theologia többi ágainál is a felekezeti különbség nem észlelhető; itt sem hirdethetik hát az unitáriusok teljes negatióját annak, a mit mi vallunk.

Hátra van a systematica theologia. Vallásbölcészet, összehasonlító vallástan, bölcészeti erkölcsan itt ismét nem jöhetnek számításba. A ki e szakokat tudományosan akarja kultiválni, annak a felekezeti állásponton felül kell emelkednie. De hát a keresztyén erkölcsan s keresztyén hittan? Mind a kettő helyes exegesisen nyugszik, erre nézve pedig már elmondottuk véleményünket. Tagadhatatlan mégis, hogy gyermekkorban nyert vallásoktatásunk itt játszik tudományos felfogásunkba legerősebben belé, s itt engedi meg a pártatlanságot legkevésbé. De mint volna az, ha az Irod. Társaság nem új dogmatikai művek kiadására fordítaná pénzét, hanem Calvin Institutioját (elég szégyen hogy még nincs magyarra fordítva),* a Formula Concordiaet vagy Confessio Augustanata s a Catechismus Racoviensist adná ki magyarul; mint volna az, ha a dogmatikát csak dogmatörténelmi szempontból művelné, tetszésére bizván egyeseknek felekezeti hittanok írását.

Azt hiszem, sikerült felmutatnom, hogy föntnevezett theologiai szakokban sincs a felekezeti különbözőségnek befolyása. Megmaradna Csiky ur mégis előbbi véleménye mellett, ám jó, ugyanazon joggal mondhatom, hogy a felekezeti különbözőség a történelem felfogásában is szerepet játszik, mert a történelmet is lehet felekezetiileg művelni.

Őszinten mondván, alig tudom érteni, hogy Csiky ur szemethunyt az előtt a tény előtt, hogyan írják katolikus írók a történetet; nos ugyanezen eset fennállhat az unitáriusoknál is. Csiky ur nem vette észre azt a kézzelfogható inconsequentiat, melyet elkövet, midőn a theologia többi ágaiból kizárja az unitáriusokat, de a történelmi teret meghagyja számukra. Vagy-vagy; vagy minden szakban, vagy egyikben sem.

Csiky ur belátva e következetlenséget, vagy hajlandó lesz a theologia más három mezejét is megnyitni az unitáriusok előtt — ez esetben természetesen fölösleges volna a szót tovább vesztegetni — vagy kizárja őket a történelem mezejéről is és utasítja a Dávid F.-egylethez; ezt az eshetőséget jó lesz egy kicsit megvilágítani.

Ila jól fogtam fel a czikket, Csiky ur azt akarja elkerülni, hogy mi saját pénzünkön oly munkákat kapjunk, melyek a mi vallásunknak teljes negatióját képezik. Gondolja e Csiky ur, hogy ez lenne az eset az unitáriusok kizárásával? Jól tudja Csiky ur, hogy nagy Magyarországon

* Le van! Fordította Sz. Molnár Albert 1624-ben. Czime: „A Keresztyéni Religióra és igaz hitre való tanítás“ stb. De persze ez a kiadás már igen ritka és avas is.

az u. n. modern theológiának is vannak hivei; nos hát ez a modern theologia a legtöbb esetben negatíóját hirdeti annak, a mit ön evangéliomi positiv protestáns vallásnak nevez. Nem mondom, hogy vannak nálunk is Strauss-ok, de lehetnének; s kész volna Csiky ur helyet adni egy Feuerbachnak ott, a honnan egy Brassait kiszorított, csak azért, mert ez unitáriusnak született, amazt pedig reformátusnak vagy lutheránusnak keresztelték.

Ime a második következtetés, époly kézzelfogható, mint az előbbi. Ebből megint csak két ut van kimenekülhetni: vagy fölvenni az unitáriusokat is a modern theologusok mellé, vagy elzárkózni ugy azoktól, mint emezektől.

De miért elzárkózni? van a protestantismusnak is indexe, melyre a libri prohibiti lesznek följegyezve? Azt hiszem, Csiky ur lesz a legelső, a ki az ellen tiltakozni fogna. De, ha az unitárius könyvek olvasása nincs eltiltva: miért ne dolgoznánk mi együtt?! Meggyőződés hiánya, kétely eszméink diadalában indithatnak csak arra, hogy a más meggyőződésűekkel egy téren mozogjunk, s ha az eszme harcossai kétkednek az ügy sikerében, az az ügy már elbukott. Én meg vagyok győződve, hogy ön bizik az ön által tartott zászló diadalában; nos akkor az unitáriusokat kizárni eszélytelenesség. Csiky ur, ha én képtelen vagyok egy folyóirat alapítására s az én katolikus szomszédom azt mondja: „jer, alapítsunk ketten egyet, mind a ketten hirdethetjük saját eszméinket“, mit gondol ön, mit felelek rá? Azt, a mit önnek kell felelnie, ha ön meg van győződve ügye igazságáról,¹ az unitáriusoknak: „atyámfiak, ám jertek, ha ti nem féltetek velem dolgozni, én még kevésbé tartok tőletek. Az igazság a mi részünkön van, ti meg fogtok térti, mi erősödünk s az Isten országa gyarapodik.“ Ez lenne az én feleletem az én katolikus szomszédomhoz, s ez az én szóm a mi unitárius atyánkfiaihoz is.“

Hasonló szellemben van írva a Sárospataki Lapok ugyan azon számában Zoványi Jenőnek „Egy szavazat Csiky Lajos indítványa ellen“ című czikke is. Csakhogy Zoványi ur még éleesebben körvonalozza a maga álláspontját. A Csiky indítványáról azt tartja, hogy „az alkalmas a még csak csirájában levő társulatot szétrobbantani, s ha ez épen nem fogna is megtörténni, elfogadása bizonyára halvaszülötté tenné.“ Indítványa indoklásából azt következteti, hogy „Csiky úr nemcsak az unitáriusok, hanem főleg a szabadelvű protestánsok ellenében tartá szükségesnek lelke óhajával fellépni. Minél fogva ez indítványt nemcsak a leghatározottabban visszautasítja, hanem ki is jelenti, „hogyha a társulat annak szellemé-

ben kezdi meg munkálkodását, nem lehet többé a társulat tagja." Ennek két okát adja. Egyik az, hogy „az alakuló társaság célja más nem lehet, mint az igazságnak nyílt, őszinte keresése, még abban az esetben is, ha az bizonyos dédelgetett nézetek vereségével végződnek is. Specialiter orthodox alapon pedig nem egyéb lesz az, mint a maradást nem ismerő tudomány ellensége". A másik az, hogy magával a protestantizmus alapjával ellenkeznek az, ha egy prot. tud. irodalmi társaság „akár Luthertől, akár Kálvintól, akár Dávid Ferencztől eredt hitcikketek által megköttetné magát azon hivatásában, hogy a Krisztus által kitűzött eszményi célok elérésére törekedjék az ész vezérlete mellett". Czikkét pedig ezen kérdéssel végzi: „Egyébaránt tanulságos volna tudnunk azt, hogy meddig tart az indítványozó szerint a positiv protestáns alapok határa, s mi jogunk van nekünk, mai protestánsoknak amaz alapokkal szemben?"

Távol van tőlünk, hogy e czikkekből magunknak tőkét csináljunk. Meg vagyunk győződve, hogy azoknak íróit kevésbé vezette az unitáriusok iránti figyelem, mint a mennyire a debreczeni és kolozsvári lapokat az unitáriusok elleni, részben nem is leplezett ellenszenv. De fel tudtak emelkedni a protestantizmusnak valódi színvonalára, arra a liberalismusra, mely nélkül aztán csakugyan aprócseprő felekezetek vagyunk mindnyájan, bármi néven nevezzük is magunkat. Ezért melegen üdvözöljük a fennebbi czikketek íróit.

A „Prot. Egyh. és Iskolai Lap“ 5-dik számában Szóts Farkas „Az irodalmi társaság megalakulásának küszöbén“ czimű vezércikkében a Társaság céljáról s az erre kijelölt eszközökről elmélkedvén, szintén rátér a Csiky-féle indítványra, s mintán ennek aggodalmait eloszlatni igyekszik az által, hogy az általa kívánt feltétel, mely szerint „a Társaságnak határozottan evangéliumi positiv protestáns alapokon nyugvónak kell lenni, különben homoktalajra épül,“ annyira magától érthető követelmény, hogy az alapszabály-készítők ezt bizonyosan épp ezért nem látták szükségesnek, külön formulázni; de belenyugszik, hogy az aggodalmasabb természetűek megnyugtására az alapszabályokba ez szó szerint is belevétessek; másfelől kimondja, hogy „a Társaságnak nem célja sectarius és separatisticus tendenciáknak szolgálni, sem kálvinista vagy lutheránus, vagy unitárius propagandát csinálni; mert akkor nem bontotta volna ki az irodalmi egyesülés zászlaját, nem tűzte volna maga elé a tudományos uniót, fel-

hívását nem irták volna alá mindenik prot. egyházunk fejei és tagjaiul nem jelentkeztek volna minden prot. confessió vallói, egy szóval, mert akkor nem lehetne protestáns Irodalmi Társaság. Ennélfogva bátran beléphet abba református, ág. evangélikus és unitárius is, azért hogy a másik vagy harmadik benne van, mert az irodalmi és tudományos egyesülés épen a közös evangéliumi alap és egyetemes vagy protestáns érdekek egyesítése akar lenni. A társaságtól való idegenkedésnek tehát, nem az a valódi oka, mert annak az unitáriusok is tagjai lehetnek, hanem az igazi érdeklődés hiánya. Nem különben a 7-dik számban dr. Szlávik Mátyás „Egyházi irodalmunk akadályai“ című cikkében a megalkulás küszöbén levő Prot. Irod. Társulatra hivatkozván, mellőzendőnek nyilvánítja a kicsinyes separatistikus felekezeti eskedést a számarány emlegetését. És bár a 8-dik számban a Különfélék között, Prot. egyh. és isk. lap is helyet ad Hódmező-Vásárlélyről igen tisztelt kézből vett azon értesítésnek, hogy ott többen nem akarnak az unitáriusokkal egy társaságban lenni, megvagyunk győződve, hogy e lap nem lesz hűtelen a szabadelvűség elvéhez, mely által nagygyá és tiszteltté lett, a melyben ugyszólva, megőszült s ha szavazásra kerül a dolog, nem fog e kérdésben sem a debreczeni, sem a kolozsvári prot. lappal szavazni.

Térjünk már most vissza a „Debreczeni Laphoz“, a mely igen természetes, sem a Sárospataki Lapok, sem a Prot. egyh. és isk. lap felhívását nem hagyhatta válasz nélkül. A Spectator cikkére Dicsőfi József felelt a 7-dik számban: Van-e még magyarréformátus egyház“ című cikkkel; Szóts Farkasnak Könyves Tóth Kálmán válaszol a 8-dik számban: „Valljunk színt!“ cím alatt. Sajnáljuk, hogy helyszüke miatt részletesebben egyiket se ismertethetjük. Lehet, hogy következő füzetünkben még visszatérünk reájuk, hogy a valószínűleg még tovább folyó vita ismertetéséhez az alapot letegyük. Ez uttal legyen elég tudatnunk, hogy mindkét cikk által ki van mondva az unitáriusokra az anathema. Lám, hogy nemcsak a róm. catholicusok vallják az egyedül üdvezítő egyház dogmáját. Akadnak e dogmának hivei a protestánsok között is.

FIGYELŐ.

BUZOGÁNY ÁRON.

(1834—1888.)

Buzogány Áron, a vallás- és közoktatásügyi minis-
teriumban osztálytanácsos, f. évi febr. 25-én meghalt. Nevét gyász-
keretbe foglaljuk, mert az unitárius egyháznak egyik legdere-
kább fia, s a magyar nevelésügynek egyik legjelesebb mun-
kása hunyt el benne.

Ifjúsága arra az időre esik, mikor a nemzeti érzület tüze
csak rejtve éghetett még a költészetben is, s az absolut kor-
mánytól a magyar szabadság utolsó menedék helyei is, a protes-
táns egyházak alkotmány-várai fenyegetve lőnek ama beavatko-
zás által, melyet a prot. iskolák ügyében e kormány az „Entwurf“-fal
kísérlett meg. Ekkor választatott meg Buzogány Áron a kolozs-
vári főiskolánkban újra szervezett tanszékek egyikére. S Buzo-
gány a tehetség mellett, melyet itthon és külföldön tett szorgalmas
tanulmányokkal izmosított, a hazafiui lelkesedés oly izzó lángját
hozta az egyetemes s hazai történelem és magyar irodalom
tanszékére, a milyent csak egy mindig és minden ízében ma-
gyar telekezet egyik legjelesebb fia hozhatott, s a milyennel e
tanszéket az egyszerű ismeretközlésen túl a honszeretet és sza-
badság lángoló oltárává emelte.

S e lelkesedést, melylyel már egyházában nemzeti mis-
siót teljesített, vitte át 1868-ban a vallás- és közoktatásügyi
ministeriumba, hogy Eötvös és Trefort alatt, mint titkár, s
később mint osztálytanácsos, részt vegyen a magyar népok-
tatás nemzeti nagy művében.